

Jak otevřít *Babičku*? Nejde o místo, ale o klíč

Alice Jedličková, ÚČL AV ČR

jedlickova@ucl.cas.cz

Klíčová slova: vypravování, vložené vyprávění, strategie čtení, srovnávací přístup, Božena Němcová, *Babička*

Key words: storytelling, embedded narrative, reading strategy, comparative approach, Božena Němcová, *Babička*

How to Access *Babička*? It Is not about the Passage but the Key

The article reviews current trends in approaching the work of Božena Němcová: journalists focus on her personality, school is constantly trying to find the way to deal with her work, especially with the novel *Babička*. From an exceptional literary work the book has gradually developed into a cultural icon on the one hand and also into a nightmare of school reading on the other hand. Sometimes it seems that it is all the matter of methodology. The author of this article analysed embedded narratives as a crucial means of the structure of the novel to set parameters to compare three love stories contained in the book.

Tento článek vzniká ve dnech, v nichž se média předhánějí v připomínkách výročí narození Boženy Němcové. Dominantou úvah a debat o jejím odkazu zůstávají osobnost a společenské postoje; v těsném závěsu se připojuje téma věčného zápasu o psaní i s psaním, jež řada diskutérů vidí odzrcadleno i skryto v autorčině korespondenci, u níž někteří zdůrazňují i její literární potenciál.¹ Literární tvorba sama však zůstává v pozadí, jakoby trochu příkrčena za elegantní róbou Hellichova portrétu. *Babička* bývá zmiňována jako dílo, které v důsledku kulturních a školských stereotypů zbytečně zastíňuje ta ostatní; oslovení experti dostávají jen tu a tam prostor hájit její literární jedinečnost.² To, co zbývá z *Babičky*, se leckdy jeví jen jako didaktický problém: Číst, nebo nečíst? A v jakém věku? Mohlo by se zdát, že tradovaná představa knihy jako obrazu idylického dětství, a tudíž vhodné dětské četby je už dost dlouho překonána, stejně jako pojetí knihy jako národopisného zdroje.³ Co to však znamená pro současný výklad *Babičky*? Do jakého pojetí výuky ji učitelé zasazují: četba zajímavých děl, nebo miniaturizované dějiny literatury? Jak ji vnímají oni sami? Jak čerstvé či dávné je jejich vlastní čtení? Podle aktuálního neformálního průzkumu⁴ se učitelé shodují na významu díla, jeho četbě ve škole se však leckdy vyhýbají, a raději volí alternativní akcent: Němcovou pohádkářku či povídku Divá Bára s aktuálním tématem jinakosti a vyloučení. Opakuje se argumentace, že dílo je četbou až pro zraleho čtenáře. Pak se to ovšem týká i řady dalších – a nejde tu o *Babičku*, ale o to, jak

¹ LAUDER, S. Zázrak jménem Němcová. Dvě stě let od narození Boženy Němcové, ženy, kterou oslavoval Kafka, komunisté i současnost. *Respekt*, 31, 2020, č. 6, s. 12–17; ZÍDKOVÁ, L. Neznámá rebelka Božena Němcová, *Pátek Lidových novin*, 24. 1. 2020, s. 12. SVOBODOVÁ, E. Jak vzpomínáme na Boženu Němcovou? *Babička* je pro studenty nejhorší čtenářský zážitek. [online] Dostupné z: <[https://wave.rozhlas.cz/jak-vzpominame-na-bozenu-nemcovou-babicka-je-pro-studenty-nejhors-ctenarsky-8144375](https://wave.rozhlas.cz/jak-vzpominame-na-bozenu-nemcovou-babicka-je-pro-studenty-nejhors-ctenarsky-zazitek)>

² Rozhovor s Lucíí Saicovou Římalovou a Robertem Adamem v cit. článku Lucie Zídkové.

³ Srov. ČEŇKOVÁ, J. *Babička* v didaktickém hávu v minulosti a dnes: Jak a kdy číst *Babičku* ve škole? In PIORECKÝ, K., BERKES, T., BERWANGER, K. et al. *Božena Němcová a její Babička. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě*, Praha 28. 6. – 3. 7. 2005. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 235–247.

⁴ Ukázky ankety na facebooku iniciované J. Soukalem [online] Dostupné z: <https://www.ascestinaru.cz/_trashed/>

žáky obecně připravit na přechod k literatuře pro dospělé – s vyššími intelektuálními nároky, zobrazením pokročilé životní zkušenosti, a to navíc z jiné kultury či doby a s jinými komunikačními zvyklostmi. Jako schůdná cesta k *Babičce* bývá zmiňována volba nějaké atraktivní ukázky; ta se většinou ustálila na Viktorčině příběhu. Do jaké míry se však kritéria „atraktivity“ mohou shodovat s kritérii čtenářů na druhém stupni?⁵ Ano, příběh Viktorky se nám vzhledem k tématu tragické osudové lásky a dějové sevřenosti jako takový jevit může. Obojím se však vymyká celku; musíme proto počítat s tím, že poklidný chod okolního vyprávění může povzbuzeného mladého čtenáře stejně zase zklamat.

To, že získat jeho zájem není snadné, autorka tohoto textu dobře ví: Loni jsem tu v ohlasu staršího příspěvku Lucie Saicové Římalové⁶ plédovala za zavedení tématu dětských postav a hlavně jejich řeči do školní rozpravy o *Babičce*.⁷ Badatele téma průkopnický napodobivého, psychologicky a komunikačně adekvátního zobrazení dětské řeči zaujalo. Ale semináře se studenty od prvních ročníků víceletého gymnázia až po maturanty mi ukázaly, že pro mladé čtenáře vychované moderní dětskou literaturou to žádné lákadlo není. Přesvědčivá dětská řeč je pro ně prostě příliš samozřejmá; nepomohlo ani srovnání se staršími prózami pracujícími s modelem „malého dospělého“. U nejmladších účastníků se naopak výborně osvědčilo soustředění na mezigenerační komunikaci, „výměnu zkušeností“, jež nám dovolilo inscenovat paralelní situace v současnosti a srovnávat tak parametry dvou velmi rozdílných životních horizontů. Společně jsme zjistili, že babička je pevně usazena ve své zkušenosti (a době), ale otevřena jiným názorům, novým věcem a tolerantní – a že v tom smyslu je tedy b/Babička velmi moderní. Tento přístup ovšem předpokládal určitý „řez“ textem a přesvědčil mě, že způsob, jak otevřít *Babičku* pro mladé čtenáře, neznamena vybrat jednu pasáž jako pro čítanku, nýbrž zaměřit se na pojednání jednoho problému. To znamená třeba na hodnotové postoje hrdinů, ale také na to, jak jsou vyjádřeny, tedy i na poetiku textu. Abychom z b/Babičky, zasypané nánosem výchovy k vlastenectví a práci, nedělali třeba zase ikonu hnutí za rovnost kohokoli s kýmkoli. Například by stálo za to, usadit Viktorčin příběh v kontextu dalších, které se tu vyprávějí. Dál se proto soustředíme na to, co, kdo a komu, a za jakých okolností vypráví.

Vyprávění ve vyprávění / Vyprávění o vyprávění

Nejprve několik otázek pro zblhlé čtenáře: Vzpomínáte si, kdo Viktorčin příběh vypráví? Kdo o tom, jak dvorský písař dostal za vyučenou? A kdo pověst o devíti křížích? Cílem otázky není ani tak prověřit paměť čtenářovu, jako zaměřit jeho

⁵ Obsáhlý výzkum výběrově reprezentovaný In VALA, J.; ŠMAKALOVÁ, K.; VÁLKOVÁ, K. Jak čtou osmáci? *ČJL*, 70, 2019/2020, s. 64–71, přesvědčivě ukazuje, že jedním z nejdůležitějších faktorů čtenářské atraktivity díla zůstává pro žáky druhého stupně podobnost životních situací hrdinů anebo alespoň jejich „přenositelnost“ do oblasti jejich vlastních zájmů.

⁶ SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L. Barunka a její sourozenci. K obrazu postav dětí v *Babičce* Boženy Němcové. *ČJL*, 56, 2005/2006, s. 92–97.

⁷ JEDLIČKOVÁ, A. „Ma-ma-maminko-podívejte se, co mám!“ Řeč postav v prózách Boženy Němcové. *ČJL*, 70, 2019/2020, s. 188–206.

pozornost na podstatnou vlastnost textu: Vyprávění o babiččině každodenním životě na Starém bělidle a o událostech, které do něj zasáhly, je prostoupeno celou řadou vyprávění vložených. Právě opomíjení této skutečnosti ve školské výuce a představení knihy jako monolitického „vyprávění o babičce“ možná vede k tomu, že ve veřejné debatě i seriózních čtenářských výzkumech vždy znovu nacházíme nářek nad tím, že *Babička* „nemá žádný děj“. Jako „dějová“ bývá na milost přijata právě jen 6. kap. s Viktorčíným příběhem. Sotvakdo si přitom uvědomuje, proč je důležité, že ho vypráví rýznburský myslivec babičce a že klíčovou část příběhu, pád do objetí i moci černého myslivce, vypráví kovářce sama omámená Viktorka. Nepřipravení či předpojatí čtenáři také leckdy ani nepostřehnou, že ve dvou v textu vzdálených a časovou následnost porušujících retrospektivách (v 7. a 14. kapitole) se odvíjejí nanejvýš dramatické události a rozhodnutí babiččina života. Pracovat s rozlišením pojmů událost – děj – dění můžeme nejspíš až s vysokoškolskými studenty, obeznámenými s pravidly výstavby vyprávění. Ale rozlišit ve vyprávění všední úkony od svátečních rituálů a událostí, které mění životní situaci a postoje hrdinů, by měli zvládnout i středoškoláci; a alespoň vyzkoušet to mohou i žáci posledních ročníků základní školy: vždyť takhle nejde o poetologické kategorie, ale o zkušenost se světem.

Zopakujme již známé: *Babička* není (ne)dějový monolit: zcela v intencích žánru obrazů, uvedeného v původním podtitulu, který se dnes většinou nepřetiskuje, je mozaikou úkonů, aktivit, obřadů a událostí vyvstalých jako záměrné lidské jednání i dějů přírodních. A nyní zdůrazněme to spíše opomíjené: ve zprávách o událostech se často v rolích vypravěčů (a samozřejmě posluchačů) střídají postavy: Například Kristla s babičkou si navzájem svěřují obdobnou příhodu, jenže ta Kristlina se odehrála včera, a dívka si dělá starosti z jejích budoucích následků, kdežto ta babiččina se stala před několika desítkami let – a zásadně ovlivnila její život (9. a 14. kap.). Historiku k lepšímu však dávají i postavy vedlejší a epizodní: Kristlina kamarádka Anče vybidnutá Barunčíným lichocením vypráví smutnou pověst o devíti křížích, stará Fousková ji opravuje a nabízí jinou verzi; vzápětí reagují další posluchači: Kristlin nápadník Jakub se vcítuje do protagonisty příběhu, jeho kamarád Tomeš svým prostým komentářem vlastně potvrzuje funkci dojemných dávných příběhů jako stavebních prvků kolektivní paměti (10. kap.). Různí se věkové a sociální složení posluchačstva: publikum přitom není kulisou, ale vyplývá z aktuální situace a vyprávění ovlivňuje. Například historiku o císařském tolaru vypráví babička osazenstvu mlýna (3. kap.) i kněžně (4. kap.). Právě na tomto případě lze demonstrovat tři další typické vlastnosti vložených vyprávění: po prvním podnětu v 2. kapitole (prohlídka truhly, během níž babička usoudí, že už o sobě dětem řekla dost) se totiž vypravování odkládá až na vhodnější příležitost. Tou je nedělní besedování, během něhož se přítomní předhánějí ve vědomostech o „potentátech“ a dovolávají se soudu světaznalé babičky. Zadruhé je to častý mechanismus „převyprávění“. V 7. kapitole se realizuje dokonce zapojením čtenáře do posluchačské zkušenosti („Babička se nedala prosit a vypravovala paní kněžně, *co jsme již ve mlýně slyšeli*“)⁸ a je navázán

⁸ NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 97, zvýr. AJ.

na bezprostřední situační motivaci k vypravování: babička totiž přesvědčuje kněžnu o svém rozpoznání portrétu císaře Josefa II. poukazem na hmotný doklad osobního setkání („Tuten tolar dal mi svou vlastní rukou“) ⁹. Motivací mohou být také místní okolnosti: v páté kapitole si Jan na vycházce vzpomene na pěknou pověst o statečném Ctiborovi, kterou dětem vyprávěl starý ovčák; při pohledu na poutní kostelík na Boušíně zase upomíná babička na vyprávění služebné Vorši o zázračném uzdravení hluchoněmého děvčátka – ale děti si nechtějí vzpomnout a s chutí si ho poslechnou znovu, stejně jako mlynářovi o tolaru nebo paní myslivcová o Viktorce. Máme tu dva další často zastoupené parametry vložených vyprávění: zprvové to, že nemusí celé odeznít, ale je jen připomínáno v dané souvislosti – ať už místní, nebo časové – a to odkazem na vypravěče nebo synopsí jeho vyprávění (každoročně očekávané pohádky „báby z hor“ o Rybrcoulovi, 2. kap.); zadruhé je tu vždy (znovu) vděčné posluchačstvo; jen s výjimkou situací, kdy babička zlobí děti průpovídkami namísto žádaných pohádek (11. kap.).

Vyprávění je v *Babičce* nejen způsobem komunikace se čtenářem, ale i mezi postavami ve světě příběhu, stejně samozřejmě jako každá jiná promluva, určená svou situovaností. Komunikační rámec není nikdy nepodstatný, jen někdy více, jindy méně rozvinut: u vyprávění o tolaru je jím diskuse dospělých, zatímco pozadí tvoří jedna z forem „dění“, rozjívená dětská hra. Vyprávění o Viktorce (6. kap.) naopak

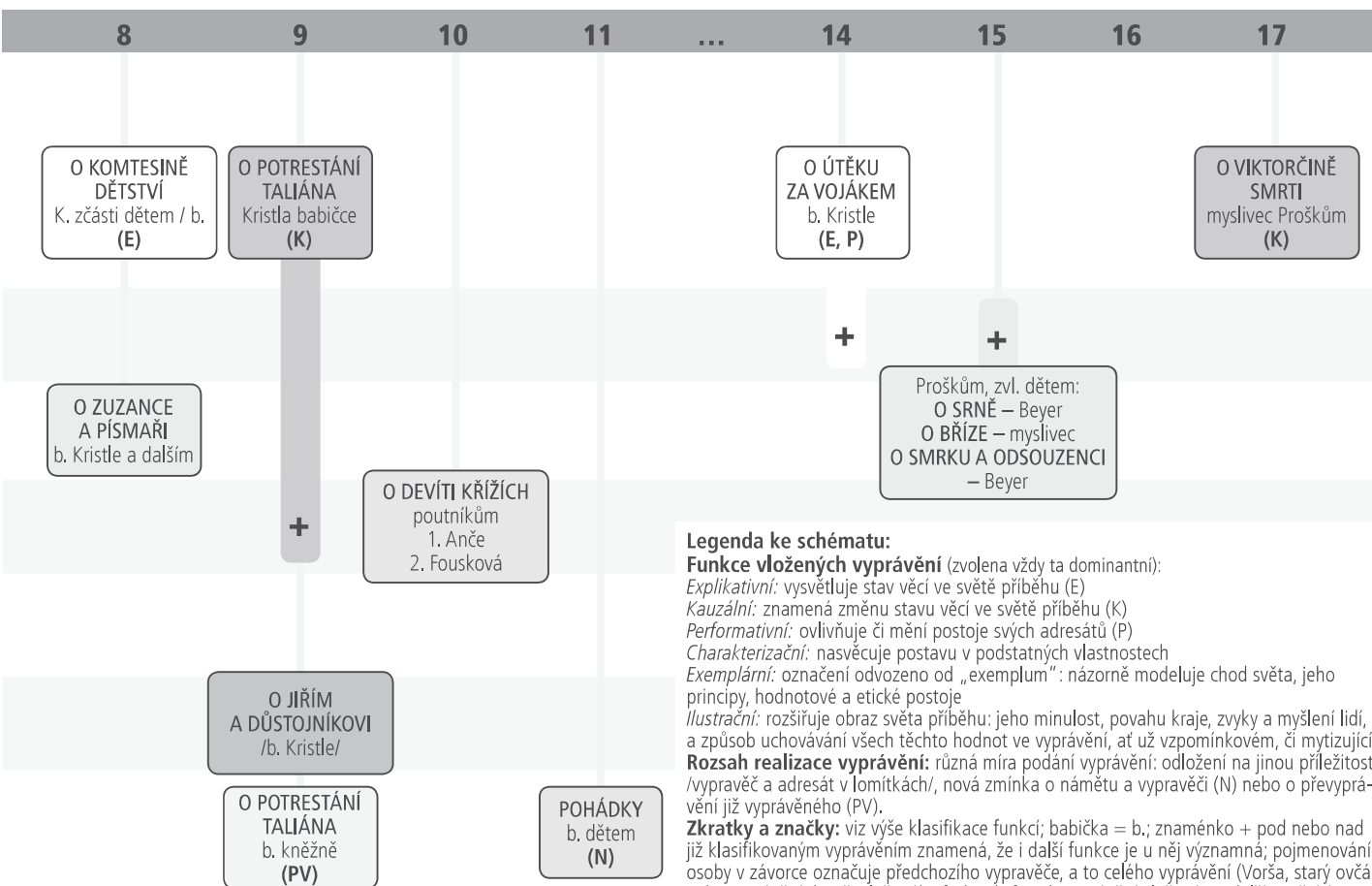
⁹ NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999, s. 97, zvýr. AJ.

SCHÉMA DISTRIBUCE A FUNKCÍ VLOŽENÝCH VYPRÁVĚNÍ V BABIČCE BOŽENY NĚMCOVÉ

KAPITOLA	1	2	3	4	5	6	7
VYPRÁVĚNÍ PODLE DOMINANTNÍ FUNKCE ve vztahu k příběhu: EXPLIKATIVNÍ (E), KAUZÁLNÍ (K), PERFORMATIVNÍ (P)				O TOLARU b. besedníkům ve mlýně (E)		O VIKTORCE [V. kovářce] (kovářka, Mařenka myslivci) myslivec b. a ženě (E)	O JIŘÍM U VOJSKA O NÁVRATU ZE SLEZSKA b. kněžně (P)
CHARAKTERIZAČNÍ				+		+	+
EXEMPLÁRNÍ			O PROUTKU b. Adelce				
ILUSTRÁČNÍ	O RYBRCOULOVÍ bába kořenářka dětem			+	O BOUŠÍNĚ (Vorša dětem) b. dětem		+
VYPRÁVĚNÍ PODLE ROZSAHU REALIZACE							
ODLOŽENÁ	O TOLARU /b. dětem/				O VIKTORCE /myslivec b./		
ZMÍNKA O VYPRÁVĚNÍ: NOVÉ (N) PŘEVYPRÁVĚNÉ (PV)					O CTIBOROVÍ (starý ovčák dětem) (N)		O TOLARU b. kněžně (PV)
					O VIKTORCE myslivec kněžně a komtese (N)		

babička s myslivcovou naslouchají ztišeně a dojatě, bez jediného slůvka; myslivec přitom v krátkém čase trpělivě vypráví podruhé: pochlubil se totiž, že musel při setkání s kněžnou a komtesou objasnit dámám příčinu Viktorčina stavu; a babička si s jemnou koketerií vyžádá vyprávění údajně už vícekrát odložené. Poslední ze tří babiččiných vyprávění z vlastního života (14. kap.) je komunikačně nejživější, místy přerušováno vpády zaujaté a chod věcí předjímající Kristly, k níž se připojí i zčásti zasvěcená, ale stále zvědavá Barunka. Toto vypravování, při němž musí babička v zájmu jeho koherence svoji posluchačku až mírnit, se svým průběhem, jak by nám potvrdili lingvisté, ocitá nejbližší situaci, jakou známe z běžné komunikační praxe.

V čase příběhu bylo vyprávění i prostředkem předávání informací. Vložená vyprávění však ukazují, že nemusí být nutně „sdělováním“ (nového), ale vždy je „sdílením“: Ať už předáváním a osvojováním zkušenosti, sdílením společenství vypravěče a posluchačů – „besedováním“, a tedy nejen ukrácením času, zábavou, ale také vyjasňováním vztahů a upevňováním komunity. Je také upevňováním již známého – ať už toho, co je spojeno s minulostí kraje, a co sdílejí staří (starý ovčák, Fousková) i mladí (Anče a její ženich Tomeš, služebná Vorša, děti), nebo třeba znázorněním dosud jen tušeného, obrazem chodu lidského života. Tak třeba ve 3. kapitole babička na dětské dohadování o osudu proutku vhozeného do potoka reaguje vypravováním příběhu jeho cesty k moři. Pro malou Adelku je hlavně „naturalizací“ nepředstavitelné dálky.

Ale současně je znázorněním možností komunikace a kulminuje v obrazu smysluplného vztahu mezi mužem a ženou. V tomto významu je vyprávění jednoznačně určeno dospělému čtenáři. Podobnou funkci mají emocionálně silná vyprávění ze zkušenosti dvou mužů, kteří se liší zevnějškem a chováním, avšak jsou si blízcí smýšlením: krátká vyprávění obou myslivců o pocitu hanby a lítosti způsobené násilným zásahem do přírody vyvolávají zaujaté reakce dětí (15. kap.). Zároveň jsou, jak upozornila J. Janáčková¹⁰, jedním z implicitních příznaků běhu času: z dětí, které bylo třeba při prvním vyprávění ve mlýně krotit, se v „plíživě plynoucím“ mezičase stali pozorní a reflektující posluchači, které zajímají souvislosti řádu přírody a lidské morálky. Takto uzavřená vyprávění ilustrují řád světa příběhu a postoje v něm panující. Rituální opakování některých z nich (pohádky báby kořenářky) je znakem toho, že tento svět je v pořádku. V příběhu je často zmiňováno čtení a psaní a chválena jejich užitečnost. Vložená vyprávění jako podstatná složka konstrukce celého textu však zůstávají výrazem bytostné orality dobové venkovské kultury. Navzájem jsou srovnatelná svou uspořádaností a kultivovaností výrazu: z tohoto hlediska můžeme říci, že lidové mluvené vyprávění je literárně transformováno ve vypravěčskou „vokaltu“ – styl se sice nemění, ale vždy je tu přítomen „hlas“ konkrétního vypravěče.

Některá vložená vyprávění jsou zase důležitými nosiči dějových informací podstatných pro chod a smysl celého příběhu. Právě takovou funkci mají vyprávění z babiččiny minulosti. První, vyprávění kněžně (4. kap.) o mužově vojenské službě ve Slezsku, o jeho smrti a náročné cestě ovdovělé matky tří dětí domů navíc osvětluje mnohé z jejích vlastností a postojů: odvahu, činorodost, vytrvalost, lásku k domovu a blízkým, a současně připravenost nechat potomky jít za zvoleným cílem. Stává se tak součástí babiččiny charakteristiky. Zároveň ale má významnou funkci performativní: obrátí kněžninu pozornost k podstatným rysům života lidu. A ovlivňuje tak její další jednání, jehož výsledkem jsou pozitivní změny (= události) v životě dalších postav (Kudrnovi, Kristla). Proč čtenáři neregistrují „událostní potenciál“ babiččiny vyprávění? Ano, nejsou tu žádné razantní vnější „akce“, ale ty od daného žánru nelze čekat. Ale je tu hodně „jednání“, které má podstatné důsledky. Možná je to také tím, že rekapitulující, vzpomínkový tón vyprávění utlumí jejich pozornost; a to, co jim vlastně vadí, není absence událostí, nýbrž absence jejich přímého předvedení. Bylo by zajímavé otestovat to srovnáním s jinou pasáží. Ještě nikoho například nenapadlo nabídnout ke čtení Kristlino vyprávění o potrestání záletného Taliána (9. kap.), plné přímé řeči a sice starosvětského, ale přece jen oživujícího drsného laškování rozjařených mladíků. Děvče však nejen podává zprávu o čerstvé události, ale také se babičce svěruje se starostmi o budoucnost v důsledku konfliktu. Ty se nakonec ukážou jako oprávněné: příhoda je kolizí v jednoduchém příběhu její lásky, spějícím zdánlivě bez překážek k dobově nevyhnutelnému zpečetění v sňatku. A babiččino vzápětí následující převyprávění téže historicky kněžně je pokusem odvrátit či zmírnit její možné následky. Právě důležitost příčinných vztahů v těchto vložených vyprávěních a jejich performativní působení svědčí o jejich dějotvorné funkci.

¹⁰ JANÁČKOVÁ, J. Komentář. In NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Přepřac. 2. vyd. v České knižnici, Brno: Host, 2017, s. 292.

Zároveň je posledně jmenované vyprávění jednou z podstatných paralel, jejichž pozorování chceme navrhnout dále jako možný základ školního čtení. Výhodou je, že se můžeme opřít o shledávání jednoduchých tematických shod nebo kontrastů – ať už se o to pokusíme se čtenáři, nebo je popíšeme nečtenářům. Znamená to samozřejmě pracovat s utříděným souborem ukázek. Jejich výběr usnadňuje přiložené schéma, znázorňující povahu a postavení vložených vyprávění v textu; čtenář nechť laskavě toleruje nevyhnutelná zjednodušení.

Půdorys čtení: Za vojákem. Rozum a cit. Jednání a trpnost

K dobrému tónu rozpravy *Babičce* patří mluvit o ní ve stopách Václava Černého jako o knize o lásce a mnoha jejích podobách. Proč ne? Asi nepřekvapí, že zde se soustředíme na milostný vztah a vyjdeme ze strategie, kterou častěji používají učitelky s větším ohlasem u studentek: ano, na ty dvě, co utekly za vojákem. Ale přidáme k nim ještě třetí, jejíž osud také, byť jen dočasně, závisí „na vojenském kabátě“. Viktorka, babička a Kristla jsou si blízké některými vlastnostmi: srdečnou veselou povahou, pracovitostí a rázností.¹¹ Jejich milostné příběhy jsou si v něčem blízké, v něčem na hony vzdálené; srovnání jejich motivací, průběhu, postavení a významu ve vyprávění ale nabízí zřetelné parametry pro určitý způsob čtení, k němuž připojíme kritérium vyprávěcího postupu. Naším východiskem bude totiž zásadní zjištění plynoucí z rekapitulace vložených vyprávění: vypravěč totiž namnoze přenechává vyprávění (popřípadě řeč) o lásce postavám.

Příběh Kristliny lásky k Jakubovi se jeví jako citově nekomplikovaný, představuje však nepřilíživě silný, ale přece jen stavebný narativní oblouk *Babičky* – lovestory, která se průběžně v celém vyprávění tu a tam ukazuje v přívětivých výjevech. Zadrhne se po výprasku dotěrnému Taliánovi, kvůli němuž Jakub přijde o službu ve dvoře, a tudíž o možnost vyhnout se odvodu. Kristla snáší Jakubovo vojákování vzhledem k dobové roli ženy nepřekvapivě pasivně, kdežto diplomaticky vyzbrojená babička jedná v jeho prospěch. Mládencův návrat, efektně zinscenovaný kněžnou, uzavírá lovestory vzorovým happyendem.¹² Cestu tomuto příběhu upravuje nejčastěji řeč postav: v závěru čtvrté kapitoly si babička s panímámou povídají o tom, jak Kristla musí čelit nájezdům zámeckých úředníků a jak si s nimi dovede vtípně poradit; babička předvídavě uzavře, že Jakub je dívce zjevně milejší „než zámek se všemi pány i poklady“.¹³ Povaha vztahu mladých lidí se opakovaně vyjevuje v komunikaci: například na svatoňovické pouti se Kristla s Jakubem chlubí přátelům prstýnky, jejichž symboly pečeti své tiché zasnoubení; starosti, které tentokrát působí nechťená

¹¹ Nonna Kopystjanska upozornila na to, jak si Němcová libuje v paralelních charakteristikách: Kristla „děvče jako karafiát, čerstvá, čiperná jako veverka, veselá jako skřivánek“, Viktorka „děvče jako malina [...] svižná jako srna, pracovitá jako včelka“; cit. podle KOPYSTJANSKA, N. Formy a funkce retrospektivních narativních vsuvek v *Babičce* Boženy Němcové. In PÍORECKÝ, K.; BERKES, T.; BERWANGER, K. et al. *Božena Němcová a její Babička. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Praha 28. 6. – 3. 7. 2005.* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 173.

¹² Právě zde lze názorně ukázat odlišnost „příběhu“ a „obrazu“: následné líčení svatby má už povahu volně přiřazeného obrazu folklorní slavnosti, v níž jsou individuální postavy vlastně méně důležité než „role“, které jim v obřadu připadají.

¹³ NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 1999, ed. ADAM, R., Komentář JANÁČKOVÁ, J., s. 51.

ctitelka Jakobovi, sdílají v rozmluvě s babičkou (11. kap.). Nejživější částí tohoto příběhu je vyprávění pobavené Kristly o Taliánově dvoření a jeho nedůstojném konci (9. kap.).

Viktorčin příběh je naopak podán sevřeně, bez odboček a prodlev, jako takřka autonomní útvar, který vypravěč-postava umně zkomponoval ze své vlastní zkušenosti a svědectví dvou blízkých osob. Nevypráví ovšem jen, o čem slyšel, nýbrž mnohdy přímo předvádí dialogy a také „cituje“ vyprávění protagonistky. A protože vypravování rámuje jen přítomnost dvou tichých vděčných posluchaček, snadno v jeho průběhu pustíme ze zřetele, že jde o vyprávění vložené. Neznamená to ale, že to není důležité: myslivec osobním svědectvím ospravedlňuje vypravování o osudu, který se vymyká obvyklému nastavení i chodu života. Svým postojem tak už vymezuje prostor toleranci k jednání samostatného rázného děvčete, jež odmítalo nápadníky a nakonec podlehl spalující vášni probuzené neznámým podivínem. Uvědomili jsme si už neproblémový vztah Jakuba a Kristly: o to zřetelněji vidíme, jak se tento vztah odvíjí ve střetech prozrazujících pýchu obou zúčastněných a sršící erotickým napětím. Klíčová scéna, vyprávěná samotnou Viktorkou, je názorným obrazem jejího podlehnutí – láska je ranou, zmatením smyslů vedoucím ke ztrátě rozumu. A to i přesto, že se Viktorka zprvu brání všemi myslitelnými způsoby: silou vůle, praktickým jednáním, kouzlem od zkušené vědmy... Ve vyústění příběhu pak zůstává mnoho utajeného, a stejně záhadná je i nepřístupná Viktorka. Její obraz pak uceluje její výjimečná smrt, vyličená v 17. kapitole zase myslivcem, který jí býval tichým společníkem v jejím lesním zátíší.

Příběh babiččiny lásky a putování za vojákem se vyjevuje ve dvou nespojitých a navíc anachronicky podaných celcích: první je vyprávění kněžně o mužově vojenské službě a válce, primárně inspirované zámeckými portréty „potentátů“. V této pasáži se ukazuje trvalost babiččina citu, její oddanost; události nastalé po mužově smrti však osvědčují především její schopnost praktického jednání za současného zachování principiálních postojů. To všechno jsou informace, které se dobře hodí k obrazu babičky jako praktické, zkušené a komunikativní ženy, který se postupně rýsuje v prvních čtyřech kapitolách.

Druhé vyprávění, jehož události tomu prvnímu předcházejí,¹⁴ přichází na řadu „až při příležitosti“, jak babička slíbí, totiž jako útěcha Kristle. I babičku – jež si stejně jako Kristla chtěla se situací poradit sama –, zachraňoval před nechtěným panským nápadníkem její milý. Jeho plánovaný útěk před odvodem za hranice však skončil ve válečné službě cizímu mocnáři. Jak víme z předchozího vyprávění, babička se za svým vyvoleným statečně vydá do ciziny a doprovází ho „v poli“ i jako matka jeho dětí až do jeho smrti. Ano, ta rozvážná pracovitá dívka opustí rodnou ves a bezpečí „pro lásku k vojákovu“. Stejně odvážně jako Viktorka – jen si s horoucím citem

¹⁴ Tuto skutečnost zdůrazňujeme proto, že využití retrospektivy je v próze daného období nejčastěji jen prostředkem vysvětlujícím příčiny aktuální situace, ne však prostředkem kompozičním, který by uváděl do pohybu čtenářovu interpretaci vyprávění, a tedy spoluutvářel smysl díla, jako je to v případě *Babičky*. (Opírám se o poznatky aktuálního výzkumu, který v rámci projektu *Proměny narativních způsobů v české próze I.*, GA ČR 18-04420S uskutečňujeme s Kateřinou Pioreckou.)

nadále zachová i zdravý rozum. Pro její pojetí milostného vznícení je příznačná vzpomínka na Jiřího radost, když mu coby cizímu vojákovi přislíbí sňatek: „Nikdy mne nelíbal, není ten zvyk mezi námi, ale to samou radostí nevěděl chudák ani, co dělá.“¹⁵ Babiččina láska, jak nám prozradí její rozjímání ve svatojanské noci, je něžný zámoťek oddanosti jako v Kristlině případě – ale patří k ní i čarování a výjimečné, zvyklostem odporující jednání jako v případě Viktorčině. Babiččina milostná historie zastřešuje druhé dvě v příběhu citu, rozumu a jednání. I proto se ocitá v poměrně pokročilé fázi vyprávění, až ve 14. kapitole. Anachronicky uspořádané sekvence jejího milostného příběhu jsou rafinovaným prostředkem modelace postavy – zprvu poznáváme tu část, která více odpovídá současné podobě moudré babičky; až ke konci riskantní „cestu za vojákem“, která ji uvedla do těžkých životních zkoušek i světa velkých událostí. A zatímco vyprávění Kristle čteme jako projev důvěrnosti a porozumění pro dobově příznačné ženské trápení, vzpomínkové vyprávění kněžně se nám stává humanistickou výzvou adresovanou reprezentantce moci. Tady je asi na místě vyjádřit se k časté námitce idealizace světa příběhu: zaprvé připomeňme, že stavovská disproporce zůstává zachována v tom, že kněžna babičce o sobě neřekne nic; zadruhé jde o pohled na vložená vyprávění. Budeme-li je nahlížet jako modelování alternativ komunikace, pak se nám právě tohle bude jevit jako strategie, jak přesáhnout společenské hranice, dosáhnout naslouchání mocných a tento vztah udržet. Podívejme se do současnosti: konkrétní příběh často dokáže ovlivnit i politické rozhodování! Příběh babiččina života na Starém bělidle absorbuje příběhy druhých právě proto, že je založen na naslouchání.

Navržené čtení *Babičky* lze podložit nejen shledáváním „podob lásky“, a jejich podobností či odlišností, ale také dalším dotazováním: jak se v milostných příbězích proměňují, nebo naopak zůstávají stabilní jejich hrdinové? (Viktorku láska sežehne, Kristlu nepromění, babičku posílí...) Kdy a kým jsou vyprávěny a proč? A jak se tyto příběhy vztahují k adresátům? (Předání zkušenosti, útěcha, výzva...) Jak se vyprávění postav o lásce vztahují k ostatním vloženým vyprávěním? Respektive, která z nich jsou pro celek nezbytná a která můžeme vynechat, aniž by se změnil smysl díla? To, co zde nabízím jako možné schéma interpretace, není nejspíš podklad pro běžnou hodinu. Vycházím ale z toho, že mimořádné texty si zaslouží mimořádné příležitosti. Musíme jen být přesvědčeni o jejich mimořádnosti. Pokud jen přemýšlíme, „jak z toho vybruslit, protože udělat se to musí“, pak je to pouhé klanění se školské modle zvané látka, relikt kulturního mýtu o *Babičce* samé i o její autorce. Možnost postupovat jinak zůstává otevřená. Napovídá nám to ostatně sám text:

Když se večer ukládají po pouti, ospalá Anče trochu odmlouvá Kristle, jež chválí babičku jako nezpochybnitelnou autoritu: ano, jistě, také si babičky nesmírně váží – ale vsadila by se, že za mlada nebyla jiná než ony samy! A v polospánku prohlašuje: „Vždyť není babička evangelium.“ Platí to i pro *Babičku* s velkým B.

¹⁵ NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 1999, s. 207.

Literatura

ČEŇKOVÁ, J. Babička v didaktickém hávu v minulosti a dnes. Jak a kdy číst Babičku ve škole? In PIORECKÝ, K.; BERKES, T.; BERWANGER, K. et al. *Božena Němcová a její Babička. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Praha 28. 6. – 3. 7. 2005.* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 235–247.

JANÁČKOVÁ, J. Komentář. In NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Přerac. 2. vyd. v České knižnici. Brno: Host, 2017, s. 225–292.

JEDLIČKOVÁ, A. „Ma-ma-maminko-podívejte se, co mám!“ Řeč postav v prózách Boženy Němcové. *ČJL*, 70, 2019/20, s. 188–206.

KOPYSTJANSKA, N. Formy a funkce retrospektivních narativních vsuvek v Babičce Boženy Němcové. In PIORECKÝ, K.; BERKES, T.; BERWANGER, K. et al. *Božena Němcová a její Babička. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Praha 28. 6. – 3. 7. 2005.* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 166–177.

LAUDER, S. Zázrak jménem Němcová. Dvě stě let od narození Boženy Němcové, ženy, kterou oslavoval Kafka, komunisté i současnost. *Respekt*, 31, 2020, č. 6, s. 12–17.

NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L. Barunka a její sourozenci. K obrazu postav dětí v Babičce Boženy Němcové. *ČJL*, 56, 2005/2006, roč. 56, č. 2, s. 92–97.

SVOBODOVÁ, E. Jak vzpomínáme na Boženu Němcovou? Babička je pro studenty nejhorší čtenářský zážitek. [online] Dostupné z: <<https://wave.rozhlas.cz/jak-vzpominame-na-bozenu-nemcovou-babicka-je-pro-studenty-nejhors-ctenarsky-8144375>>

VALA, J.; ŠMAKALOVÁ, K.; VÁLKOVÁ, K. Jak čtou osmáci? *ČJL*, 70, 2019/2020, s. 64–71.

ZÍDKOVÁ, L. Neznámá rebelka Božena Němcová. *Pátek Lidových novin*, 24. 1. 2020, s. 12.

Stůl prostřený k uctění Karla Havlíčka Borovského K blížícímu se jubileu – 200 let od jeho narození

Jaroslava Janáčková

Janacek@ucl.cas.cz

Klíčová slova: Karel Havlíček Borovský, 200 let od narození, Havlíček-publicista, Havlíček-spisovatel, edice Havlíčkovy korespondence

Key words: Karel Havlíček Borovský, 200th birth anniversary, Havlíček as a journalist, Havlíček as a writer, edition of Havlíček's correspondence

A Table Laid to Fete Karel Havlíček Borovský On the Upcoming Anniversary – 200 Years Since his Birth

The author puts Havlíček's work into a wide context of (literary) history and points out latest critical editions of his work (including forthcoming ones). These editions can be used in teaching and presenting Havlíček as a writer, journalist and author of letters. We also focus on preparing the complete edition of his personal correspondence.

Our paper is meant as an invitation to a „feast in Havlíček's honour“ or as a challenge to „lay the table properly“ to the feast to celebrate Havlíček's 200th birth anniversary next year. With

Vydává Nakladatelství Fraus, s.r.o.

Vedoucí redaktorka:

prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.

Redaktorka:

doc. PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.

Redakční rada:

doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.,
prof. dr. hab. Mieczysław Balowski,
doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.,
doc. PhDr. Ondřej Hník, Ph.D.,
PhDr. Bohuslav Hoffmann, CSc.,
PhDr. Miloš Hoznauer,
doc. PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.,
PhDr. Robert Kolár, Ph.D.,
PhDr. Jiří Kostečka, Ph.D.,
prof. PhDr. Jiří Kraus, DrSc.,
doc. PaedDr. Ladislava Lederbuchová, CSc.,
PhDr. Květa Rysová, Ph.D.,
Mgr. Josef Soukal,
PhDr. Ivana Svobodová,
prof. PhDr. Karel Šebesta, CSc.,
doc. PhDr. Martina Šmejkalová, Ph.D.,
PhDr. Stanislav Štěpáník, Ph.D.,
doc. PhDr. Ludmila Zimová, CSc.

adresa redakce:

Nakladatelství Fraus, s. r. o.
Edvarda Beneše 2438/72
301 00 Plzeň
www.fraus.cz/cjl
e-mail: chylova@kcj.zcu.cz

Vychází pětkrát ročně.

Cena jednoho čísla 59 Kč.

Uzávěrka čísla 31. 5. 2020.

sazba: Olga Kuchtová

Vytištěno v České republice.

Distribuce: Předplatné zajišťuje jménem

vydavatele firma SEND Předplatné.

adresa: SEND Předplatné spol. s r.o., Ve Žlábku

1800/77, 193 00 Praha 9 Horní Počernice

tel.: 225 985 225, e-mail: send@send.cz

© Nakladatelství Fraus, Plzeň 2020

ISSN 0009-0786

MK ČR E 4809

Vzor bibliografické citace je uveden

na www.ceskyjazykaliteratura.cz.

Časopis je zařazen v Seznamu recenzovaných
neimpaktovaných periodik vydávaných v Česku.

Časopis je zařazen do databáze ERIH+.

Obsah

Studie a články

Sedmdesáté narozeniny Českého jazyka a literatury <i>M. Čechová</i>	209
Český jazyk a literatura v posledních deseti letech <i>M. Šmejkalová, K. Eliášková</i>	212
Jak otevřít <i>Babičku</i> ? Nejde o místo, ale o klíč <i>A. Jedličková</i>	219
Stůl prostřený k uctění Karla Havlíčka Borovského K blížícímu se jubileu – 200 let od jeho narození <i>J. Janáčková</i>	228
Reakce na článek Psaní čárky před slučovací spojkou <i>a</i> ve složitém souvětí (ČJL 70, 2019/2020, s. 125–129) <i>M. Hirschová</i>	232
V karanténě s Novou školou aneb Říkej věty v množném čísle, slepče! <i>R. Adam</i>	235

Z nové umělecké literatury

Zdařilý kaleidoskop meziválečné literatury <i>E. Gilk</i>	240
--	-----

Jazyková poradna

Proč čtyři roky, ale pět let? <i>M. Hrdlička</i>	244
---	-----

Rozhledy

Vzpomínka na profesora Jaroslava Hubáčka <i>J. Svobodová</i>	245
Vývoj češtiny a starší česká literatura v expozicích a programech Národního památkového ústavu, vhodných pro víceletá gymnázia <i>J. Dušek</i>	247
Konvence a kreativita v českém jazyce v polském Těšíně <i>J. Zeman, V. Zelenková</i>	250
Z literárního muzea: Šebestián Hněvkovský <i>J. Peřina</i>	253

Literatura

Plzeňské reflexe aktuálních problémů učitelského studia bohemistiky <i>J. Pacovská</i>	257
--	-----

Český jazyk a literatura, ročník 70

Obsah ročníku 2019–2020	259
-------------------------------	-----